

BÁCSKA-BARANYAI TÉRSÉG AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN – A SZERB MEGSZÁLLÁS *

A bácskai és a baranyai területek szerb megszállását Baja-Pécs-Barcs vonalig a belgrádi katonai konvenció tette lehetővé.¹ A konvenció erre vonatkozó rendelkezéseinek a szerb csapatok már az egyezmény aláírásának másnapján maradéktalanul érvényt szereztek, ami egyúttal bizonyítja, hogy már azt megelőzően is tettek ez irányban „lépéseket”. Ennek ellenére, meglepő módon, a szerbek a békekonferencián hivatalos követeléseik előterjesztésekor nem kérték ezeknek a területeknek (Pécs és egész Dél-Baranya) az államukhoz csatolását dacára annak, hogy katonailag megszállva tartották.² Ennek különböző magyarázatai vannak.

Hajdu Gyula, a pécsi szociáldemokraták egyik vezető alakja, az 1919. februári pécsi és a demarkációs vonalakon inneni területeken lezajlott általános és vasutas sztrájknak tudta be az említett területek kihagyását a szerb hivatalos követelésekből. A visszaemlékezéseiben leírtak szerint a szerb vezérkarifőnök-helyettes, Daniel Kalafatović ezredes Belgrádban 1919. március 18-án azt nyilatkozta neki, hogy a sztrájk meggyőzte őket: hiba lenne követelniük ezeket a területeket, mert csak erőszakos eszközökkel tarthatnák féken a lakosságot. Ezért a vezérkar javasolta kormányának, hogy utasítsa a délszláv békedelegációt: Baranyából csak a déli, szerb lakosságú csücsökre tartsanak igényt.³

A jugoszlávok valóban nem kérték a területeket, ám a helyettes vezérkari főnök állítása – ha tartalmazott is részigazságokat – nem fedte teljesen a valóságot. A jugoszláv békedelegáció ugyanis már az általános sztrájk kitörése előtt, 1919. február 18-án ismertette a nagyhatalmak képviselőiből álló Legfelső Tanáccsal, mely területekre tart igényt, ez pedig nem tartalmazta Pécsét és Baját. Tehát a február 21-én kirobbant sztrájk nem győzhette meg a jugoszlávokat arról, hogy nem érdemes kérniük a területeket. Ami az etnikai viszonyokra való célzást illeti, nevezetesen, hogy „csak Baranya déli, a szerbek által lakott csücskét kérik” ennek volt realitása. A békekonferencián ugyanis hamar nyilvánvalóvá

* A tanulmányhoz felhasznált szerb forrásokfelkutatását a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium Klebensberg Kuno Ösztöndíja, az angol levéltári források felkutatását, pedig a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj nagyvonalú támogatása tette lehetővé. A tanulmány elkészítéséhez az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatását élveztem.

1 A szerb csapatok megszállták az egész Baranyavári, a Mohácsi és a Siklósi járást, a Pécsváradi, a Pécsi és a Seljei járás nagyobb részét, néhány falut a Sásdi járásból, Somogy vármegyéből a Szigetvári és a Barcsi járást, valamint Tolna vármegyéből három községet: Bátaszéket, Alsónyékét és Bátát.

2 Az 1918. december 1-én megalakult állam, amelynek a Szerb Királyság is alkotórésze lett, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság nevet kapta, amit csak 1929 októberében cseréltek fel Jugoszláviára. Miután sem a kortársak, sem pedig a történeti irodalom nem ragaszkodott konzekvensen a világháború után megalakult délszláv állam korrekt megnevezéséhez, az egyszerűség kedvéért a tanulmányban a Jugoszlávia elnevezést fogom használni.

3 Hajdu Gyula: *Harcban az elnyomók és megszállók ellen*. Pécs M.J. Város Tanácsának kiadása. 1957. Pécs. 268. Hajdut nyolcadmagával a szerb hatóságok gyakorlatilag túszként tartották fogva és szállították az ország belső területeire, a szerémségi Mitrovicára.

vált, hogy ha valamit figyelembe vesznek, azok az etnikai érvek lesznek és a történeti, stratégiai érveknek nincs létjogosultságuk – legalábbis nem explicite kimondva – és a nemzeti/etnikai érv lesz a döntő a határok megvonásánál (valójában ez az elv, mint azt Magyarország esete is bizonyítja, korántsem mindig bizonyult szentnek és sérthetetlennek). Mindenesetre a jugoszláv békeküldöttség nagyon hamar rádöbbsent arra, hogy nem teremhet számukra babér, amennyiben eredeti elképzeléseiknek megfelelő érveléssel állnak elő.⁴

Andrej Mitrović, aki jugoszláv oldalról a legrészletesebben foglalkozott a kérdéssel, munkáiban ugyancsak az etnikai érveknek, pontosabban ezek hiányának tudja be, hogy a délszláv békedelegáció 1919. február 18-án a Legfelső Tanács elé terjesztett követeléseiben nem kérte a szóban forgó területeket. Mitrović szerint ugyanis a békedelegáció azt hitte, hogy etnikai érvekkel nem tudják hitelt érdemiően alátámasztani követeléseiket. Ugyancsak ő azt is állítja, hogy azt a keveset, amit végül mégis kértek (vagyis a Kalafatović által említett dél-baranyai csücsköt) is csak azért vették be a követeléseikbe, hogy legyen miből engedniük.

A békekonzferencián a jugoszláv békeküldöttségben Baranyát, akár csak a többi megszerezni kívánt területet, senki sem képviselte hivatalosan. Mindössze szakértők vettek részt a küldöttség területi és más bizottságaiban. Baranya szakértője Stevan Mihaldžić esperes volt, aki több nyelvre lefordított könyvet írt Baranya történetéről, de aminek végül nem lett gyakorlati haszna, lévén, hogy a történeti érveket sutba dobták. A jugoszláv békeküldöttség Baranya vonatkozásában azokra az adatokra támaszkodott, amit egyik szakértője, bizonyos Slavko Šećerov a British Museum és a Brit Statisztikai Társaság könyvtáraiban szedett össze, azaz lényegében a hivatalos magyar népszámlálási adatokból indult ki. Ezeket a számukra kedvezőtlen adatokat úgy próbálták „finomítani”, hogy kétségbe vonták megbízhatóságukat. A magyarok jelentős részét a követelt területeken nem „öshonos” tisztviselőknek tüntették fel, akik a magyar közigazgatás megszűnése után elhagynák a területeket.⁵

Baranya és Pécs kérdése tehát hamar nyugvópontra jutott a békekonzferencián, annak köszönhetően, hogy a jugoszlávok első előterjesztésükben nem kérték e területeknek államukhoz csatolását. A két állam közötti határ megvonásával megbízott bizottság a francia Andre Tardieu vezetésével 1919. április 6-án elkészítette javaslatát, amit a Külügyminiszterek Tanácsa egy hónappal később, május 8-án vita és változtatás nélkül jóváhagyott. Négy nap múlva a Legfelső Tanács is rábólintott. 1919. augusztus 19-én pedig a békekonzferencia hivatalosan értesítette a jugoszláv békedelegációt a magyar-jugoszláv határ baranyai szakaszának megvonásáról, ami –az eredeti, májusi nagyhatalmi döntéshez képest minimális módosításokkal – Dályok és Baranyavár mellett a Monostor-Kiskőszeg

4 Igaz, súgtak nekik. Allan Leeper angol és Douglas W. Johnson amerikai szakértők tájékoztatták a békedelegációt, hogy a nemzeti elv lesz az ítéletek meghozatalánál a döntő. Stratégiai, és gazdasági érveléseknek ugyancsak helyet fognak adni, de más érveknek, mint például a történeti érveknek teljesen mellékes szerep fog jutni. Stanoje Stanojević: *Vojvodina na konferenciji mira*. In: Letopis Matice srpske. Knjiga 3000. Za godine, 1914-1921. 83.

5 Amiben volt is némi igazság, bár a nem öshonos magyar tisztviselői kar aránya messze nem volt olyan mértékű, mint amekkorának azt a jugoszlávok feltűntették.

vasútvonalnak a délszláv államhoz kerülését is jóváhagyta. A jelentős, és gazdasági szempontból értékesebb baranyai területeket azonban Pécs városával együtt Magyarországuk hagyta.

A jugoszláv békeküldöttség lényegében már 1919. március végén tisztában volt az elnyerhető területek kiterjedésével. Ezekbe nyilvánvalóan nem tartozhatott bele Pécs és a baranyai területek, annál az egyszerű oknál fogva, hogy elmulasztották kérni azokat. 1919 tavaszán azonban a jugoszláv békedelegációban és a belgrádi kormány álláspontjában is fordulat állt be ebben a kérdésben. Összefüggött ez a magyarországi politikai fordulattal, a Tanácsköztársaság kikiáltásával, de még inkább azzal, hogy ekkorra már birtokukban volt a maguk által végzett nemzetiségi összeírás eredménye. Pécsről a délszláv hatóságok 1919 áprilisában továbbították az általuk végzett összeírás eredményeit Baranya etnikai megoszlásáról, azzal a megjegyzéssel, hogy „egyes járásokban meglehetősen jól lett elkészítve, és megközelítőleg pontos képet ad Baranya nemzetiségi viszonyairól”.⁶ Eszerint a Mohácsi járásban összesen 28.054 szláv él (7.277 szerb és 20.777 sokác) valamivel több, mint az összlakosság fele. A Siklósi járásban a szlávok relatív többségben voltak a maguk 16.311 lakosával, szemben a 10-10 ezer főt alig meghaladó magyar és német nemzetiségűekkel. A Szentlőrinci járásban elismerték a magyarok relatív többségét, (14.567 fő szemben a 12.227 szlávval és 7778 némettel), miként Pécs városában is, ahol a szlávok számát 14.485 főben állapították meg az 56.120 lakosból.⁷ Vagyis Pécs és a Szentlőrinci járás kivételével akár a nemzeti-etnikai elv alapján is kérhették volna a baranyai területeket.

A jugoszlávok már májusban felvetették, hogy módosítani kívánják területi követeléseiket Baranya vonatkozásában. Ezért utasították a baranyai hatóságokat, hogy szerezzenek a helységek lakosságtól csatlakozási nyilatkozatokat, és ezeket juttassák el Párizsba, majd benyújtották módosított területi követelésüket: Május 20-án a békekonzferencia elnöke, Clemanceau elé terjesztett memorandumukban a terület délszláv lakosságára való hivatkozással, és Eszéknek háttország biztosítása céljából kérték, hogy a határ húzódjon a Hercegszántó–Lippó–Villány–Szentámárton–Miholyác vonalon.⁸ Természetesen a konferenciáról kiszivárgott értesülések nem maradtak titokban, eljutottak az érintett területek lakosságához is. A délszláv lakosságot egyre inkább nyugtalanították a kósza hírek arról, hogy a területek elvesznek a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság számára. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a baranyai délszlávok, elsősorban szerbek ne elégedjenek meg a „szakértői” jelenléttel, hanem személyesen próbáljanak nyomást

6 Andrej Mitrović: *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom*. Novi Sad, 1975. 278. Ez egyben beismerése volt annak, hogy bizonyos járásokban viszont nem adta a legmegbízhatóbb képet a lakosság nemzetiségi megoszlásáról. Ami nem is csoda, hiszen az összeírás nem mindig a legtisztább eszközökkel történt. A népszámlálás magyar nyelvű feldolgozását, az egykori összeírások alapján Gorjanac Radojka végezte el: *Az 1919. évi népszámlálás a megszállt Baranyában*. In: *Baranyai Helytörténetírás* 1981. Szerk. Szita László, Pécs, 1982. 463-515.; *Baranyai Helytörténetírás* 1982. Szerk. Szita László, Pécs, 1983. 393-441.

7 *Razgraničenje*. 133-134.

8 Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak: *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Konferenciji mira u Parizu 1919-1920*. 130.

gyakorolni Párizsban. Az első „hivatalos” baranyai küldöttség 1919 júliusában látogatta meg a békekonferenciát, Vladislav Pandurović főispán vezetésével különösebb eredmény nélkül.⁹ Azt mindenestre elérték, hogy a jugoszláv békedelegáció felkérte a neves etno–geográfust, Jovan Cvijićet: győződjön meg a baranyaiak által elmondottak és a jugoszláv összeírás igazáról. Az apropót ehhez a negyszázt területek későbbi szerb sajtófőnöke, Milan Glibonjski állítása szerint az az általa készített vázlat adta, amely Baranya nemzetiségi viszonyait ábrázolta egy fa formájában. Mindenesetre tény, hogy Cvijić 1919 szeptemberében a helyszínen vizsgálhatta meg a tényleges helyzetet. Cvijić úgy találta, hogy valóban indokolt kérniük Baranyát. Szeptember 14-i keltezésű, Milenko Vesnićnek írt levelében, aki Nikola Pašić távollétében a békedelegáció vezetője volt, meghatározott egy maximális (stratégiai) és egy minimális (etnikai) vonalat. Az előbbi közvetlenül Pécs felett, míg az utóbbi, amelyet Glibonjski állítása szerint Cvijić az ő javaslatára fogadott el, a Mohács-Villány-Siklós vonalon húzódott.

Cvijić professzornak az etnikai és stratégia érvelés alapján kidolgozott követelése 1919 kora őszén komoly támogatást kapott a belgrádi kormánytól. A jugoszláv közlekedésügyi miniszternek ugyanis sikerült meggyőznie a kormányfőt, Ljuba Davidovićot: a békekonferencián szükséges biztosítaniuk azt, hogy a békekötés után több szénet kapjanak a pécsi bányákból. Kezdetben a két javaslat párhuzamosan haladt a maga útján, de nem sokkal később már egy követeléssé olvadt össze. A szén megszerzésére irányuló igény fokozatosan a terület megszerzésének kezdeményezésévé alakult. Október 7-i jegyzékükben már azt kérték, hogy a magyar békeszerződés záradékába kerüljön be egy olyan kitétel, amely szerint a délszláv állam jogosult a pécsi szénmedence kizárólagos kiaknázására, a békeszerződés életbe lépésétől kezdődően 5 évig. Két héttel később, október 22-én már egész Baranyának Péccsel egyetemben történő elcsatolását kérték.¹⁰

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a jugoszláv békedelegáció eredetileg nem törekedett még a szénbányák kiaknázási jogának megszerzésére sem. Megelégedett azzal, hogy Magyarország öt éven keresztül évi 100.000 tonna kőszént szállítson Jugoszláviának. Nem látták ugyanis sok esélyét annak, hogy sikerülhet megszerezni a kiaknázás jogát. Részben, mert megítélésük szerint ez az igény nehezen volt indokolható gazdasági érvekkel, nevezetesen, hogy Jugoszláviának szüksége van rá, mert neki magának nincsenek feketeszen bányái. Magyarország ugyanis Erdély elvesztésével szintén szénbányák nélkül maradt. Legalább ekkora, ha nem nagyobb jelentőséget tulajdonított a

9 A küldöttség 1919. július elején érkezett Párizsba. Voltaképp két delegáció együttes kiutazásáról volt szó. A főispán vezetésével érkező, helyi szláv előkelőkből álló csoport, amelynek Scheidl Árpád, a németek képviselője is tagja volt, a területeknek a délszláv államhoz csatolását kívánta elérni. Ezzel szemben a gróf Keglevich Imréből, gróf Festetics Imrénéből és Mészáros Lászlóból álló magyar csoport a jugoszláv megszállás meghosszabbítását kérték. Razgraničenje. 267-268.

10 Razgraničenje. 217-218. Miután a békekonferencia egyértelművé tette, hogy a terület semmiképpen nem kerülhet a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, 1920 második felétől a jugoszlávok visszatértek az eredeti követelésükhöz, némileg módosítva azt. Beérték volna, ha a megszállást 5 évvel meghosszabbíthatják. Ehhez ráadásul magyar részről is fel tudtak vonultatni támogatókat Linder és köre személyben, akik 1921. április 18-án Pécsen határozatban kérték a kisantant államok közbenjárását a szerb megszállás 5 évvel történő meghosszabbítása érdekében. PRO FO371/6131 C 16670. Willaim Strang belgrádi angol követ jelentése lord Curzon angol külügyminiszternek 1921. május 16.

délszláv békedelegáció gazdasági bizottsága azoknak az értesüléseknek, melyek szerint a pécsi bányákhoz komoly angol tőke áramlott, Angliának pedig érthetően így nem állt érdekében kiengedni kezéből a kiaknázás jogát.¹¹

Noha a békekonzferencia hivatalosan tájékoztatta a jugoszláv békedelegációt a véglegesnek szánt határvonalról, az, mint láttuk, éppen ezt követően kezdett intenzívebben érdeklődni a területek megszerzésének módja felől és nyitotta meg az évekig elhúzódo „pécsi kérdést”, Baranya és Pécs hovatarozásáról, amely 1921-ig a magyar–jugoszláv kapcsolatok rendezésének legfőbb akadályá volt. A jugoszláv kormány nem tette közzé hivatalosan a békekonzferencia határozatát. Pašić ugyanis a leghatározottabban erre kérte kormányát, nehogy megrémüljön a nép, és elkezdjen elköltözni addig, amíg a határt végérvényesen nem jelölik ki.¹² Sejteni azonban lehetett, és a megszállva tartott, de kiűritendő területek lakói érezték is, hogy ebben a vonatkozásban Jugoszláviának nem sikerült elérnie követeléseinek teljesítését.

Baranya vármegye akkor és most is Magyarország etnikailag legvegyesebb összetételű területei közé tartozott, németek magyarok és a délszlávok különböző ágaihoz tartozó nemzetiségek, népcsoportok lakták. A délszláv lakosság emlegetésekor elsősorban a szerbekre és a horvátokra szokás gondolni, de a kép ennél tarkább volt. A szerbek esetében viszonylag egyszerű volt a helyzet. A török hódoltság idején érkezett ortodox lakosság, amelynek létszáma a 17. és 18. század fordulóján érkező bevándorlási hullám következtében növekedett meg számottevően, nem oszlott elkülöníthető csoportokra. Ezzel szemben a horvátok nyelvjárás, szokás alapján Baranyában négy jól elkülöníthető népcsoportra oszlottak: Dráva menti horvátokra, bosnyák–horvátokra, sokác–horvátokra (akik néprajzi jegyeik alapján további alcsoportba sorolhatók), és a bunyevác–horvátokra.¹³ A túlnyomóan szerb polgári és katonai közigazgatás komoly erőfeszítéseket tett a déli szlávok e két fő ágának közelítésére, s különösen a horvát népcsoportok, azon belül is a sokácok megnyerésére a jugoszláv eszmének.

Annak érdekében, hogy a területek megszerzésének esélyét növelje, s a Konferenciát döntésének megváltoztatására bírja, a jugoszláv kormány 1919 kora ősztől élt a helyi lakosság mozgósításának eszközével. Milan Glibonjski, a szerbek által megszállt Baranya vármegye sajtófőnökének a vezényleésével 1919. októberétől intenzíven folyt a helyi lakosság bevonása a „politikába”. Glibonjski nagygyűléseket szervezett, olykor 5–6 ezer főt mozgósítva, amelyek „spontán” határozatokban kérték az adott településnek és vidéknek Jugoszláviához csatolását.

11 Arhiv Jugoslavije (Továbbiakban: AJ) 336-41-I.VII. Pov. Broj. 11261.; AJ 336-41-I.VII. szám nélkül. Az angol tőke magyarországi és pécsi érdekeltségei Glibonjski emlékezése szerint is komoly szerepet játszottak a terület Magyarországhoz kerülésében, s a Baranjski glasnik több számában is kesergett emiatt. Pontos adatokkal nem rendelkezünk erre vonatkozóan, de egy a londoni levéltárban található dokumentum szerint a hat pécsi szénbánya közül az öt legfontosabb a Dunagőzhajózási Társaság tulajdonában volt, amely vállalat részvényeinek 46%-a angol tulajdonban volt. PRO FO371/7624. 377 Thomas Hohler jelentése 1921. január 3.

12 Andrej Mitrović: *Jugoslavija na konferenciji mira*. Beograd, 1969. 224. Pašić távirata a jugoszláv kormányfőhöz. 1919. augusztus 22.

13 Sokcsevits Dénes: *Horvátok*. In: Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon. Auktor Könyvkiadó, Budapest, 1998. 103-135.

A Baranya és Pécs vonatkozásában megváltozott jugoszláv magatartást jól szemlélteti a jugoszláv hatóságok kommunistákhoz való viszonyulásának változása is. Miközben a Tanácsköztársaság ideje alatt igyekeztek hermetikusan lezárni a demarkációs vonalakat a „bolsevik fertőzés” előtt, addig a Tanácsköztársaság után, a baranyai területekre vonatkozó igényeik megjelenésével összefüggésben, több ezer Magyarországról menekült „kommunistát”, valójában jobbára októbrista szociáldemokratát, fogadtak be Baranyába. A megszállt területeken a belügyminisztérium utasításának megfelelően a megyei hatalom gondoskodott róluk, fogadta és elhelyezte őket. Az emigránsok megjelenésével, Pécsen és Baranyában rendkívül megélénkült a politikai élet. A jugoszláv hatalmi szervek az elhelyezésen és munkalehetőség biztosításán túl lehetővé tették az emigránsok számára a szervezett politikai tevékenységet is. A magyar menekültek engedélyt kaptak saját politikai szervezetük megalapítására, saját napilap (a Munkás) indítására és kiadására,¹⁴ amely köré a magyar származású munkások is összegyűltek. Ez a politikai szervezet részt vett a városi választásokon is, és rendkívül sikeresen szerepelt. A polgármester is közülük került ki Linder Béla személyében, aki korábban gróf Károlyi Mihály kormányában volt miniszter.

Mindennek pontos értelmezéséhez szükséges kitérni a város és a megye helyzetére, egyáltalán a jugoszlávok berendezkedésére a megszállt területeken. Pécs szerepe és jelentősége a megszállás következtében kialakult különleges helyzetnek köszönhetően számottevően megváltozott, mivel a régió egyetlen városa volt, ahol nagyobb számú ipari munkásság élt, és mert egyszeriben központi szerepre tett szert. A város vezetői által képviselt politika pedig Pécsnél jóval messzebbre, lényegében az egész megszállt területre kihatott.¹⁵

A TERÜLET KÖZIGAZGATÁSA A SZERB MEGSZÁLLÁS ALATT

A belgrádi katonai konvenció értelmében a magyar közigazgatás a megszállt területeken a helyén maradhatott. Kezdetben a megszálló hatóságok valóban nem avatkoztak a terület igazgatásába. Tevékenységük a rendfenntartásra korlátozódott, miután a magyar rendőrség és a nemzetőrség tevékenységét betiltották. Hamarosan azonban a rendfenntartás átcsapott a civil élet irányítására is. 1918. november 25-én Újvidéken a Baranya, a Bácska és a Bánát lakosságának akaratát kifejezni hivatott népgyűlés kimondta e területek csatlakozását a Szerb Királysághoz. A határozattal egy időben megalakult Nemzeti Igazgatóság (Narodna uprava) pedig nekilátott hatalma kiterjesztéséhez a fennhatósága alá tartozónak tekintett területekre. Előbb Stjepan Tunić-Vojnić ügyvédet, majd nem sokkal később, 1919. január elején Vladislav Pandurovićot nevezte ki Baja, Pécs és a megszállt Baranya főispánjává. Az újvidéki Nemzeti Igazgatóság felhatalmazta őket arra, hogy azokat a hivatalnokokat, akik nem voltak hajlandók esküt tenni vagy nem voltak megbízhatók, felfüggeszék, és olyan személyekkel helyettesítsék, akiket maguk neveznek

¹⁴ A Munkás már korábban is megjelent Pécsen, csak a délszláv hatóságok a Tanácsköztársaság ideje alatt betiltották.

¹⁵ Szűts Emil: *Az elmerült sziget. A baranyai szerb-magyar köztársaság.* Pannonia Könyvek, Pécs, 1991. 192.

ki.¹⁶ Megkezdődött tehát a magyar közigazgatás felváltása, ami azonban nem ment könnyen és gyorsan, jórészt a helyi ellenállás miatt. Pandurovićnak nem sikerült Pécssett megfelelő támaszra találni, egyébként meglévő kapcsolatainak dacára, miután kinevezését a helyi magyar lakosság, és ami talán még fontosabb, a legerősebb politikai erő, a Szociáldemokrata Párt is jogtalannak, a belgrádi katonai konvenció rendelkezéseivel ellentétesnek tekintette, mint ahogy az is volt.¹⁷ Kezdetben a katonai hatóságok is tartózkodással fogadták „Újvidék emberét”, s csak miután Belgrád megerősítette kinevezését, kezdhetett hozzá Pandurović pozíciója megszilárdításához, majd a közigazgatás átvételéhez.

Az 1919 február 22-én kirobbant általános sztrájk eredményeként azonban a pécsi szociáldemokratáknak a korábban említett március 18-i belgrádi megbeszélésen a jugoszláv főparancsnoksággal sikerült megegyezniük több lényeges kérdésben, többek között a magyar közigazgatás helyreállításáról is. E megegyezés előírta a sztrájk miatt letartóztatottak szabadlábra kerülését, a munkásszervezetek zavartalan működését, és a lapok előzetes cenzúra melletti megjelenésének engedélyezését. Kilátásba helyezte, hogy a magyar tisztviselők visszatérhetnek hivatalaikba, kivéve a kormánybiztost, aki helyett a magyar kormány új kormánybiztost kellett kineveznie. A jugoszlávok ígéretet tettek, hogy a magyar tisztviselőktől a jövőben nem fognak esküt követelni, és a szerb hivatalnokokat fokozatosan eltávolítják. Cserében kérték a rend fenntartását és a bányákban a munka felvételét. Újabb sztrájk és rendbontás esetén azonban kilátásba helyezték, hogy a katonai hatóságok a megállapodást semmisnek nyilvánítják, és – minthogy Baranya haditerületen fekszik – a hadiállapotnak megfelelő intézkedéseket foganatosítanak.¹⁸

A megállapodást követően a magyar tisztviselők valóban visszatérhettek helyükre. A jugoszlávok minden emberüket kivonták a városházáról. A Tanácsköztársaság kikiáltása után azonban ez a folyamat megtorpan, sőt negatív irányba fordult. Felfüggesztették a belgrádi megállapodások végrehajtását. A város vezetése ugyan a magyar apparátus kezében maradt, de a megye közigazgatását immár teljesen délszláv igazgatás alá vonták, Svetislav Rajić, volt honvédelmi minisztériumi tisztviselő, a később főispánná kinevezett alispán vezetésével. A magyar tisztviselők közül ismét csak azok maradhattak a helyükön, akik letették az esküt a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságra.

Rajić alispán, a bánáti, a bácskai és a baranyai területeknek Jugoszláviához csatolt részeit igazgatni hivatott Narodna uprava (Nemzeti Igazgatóság) embere volt. Politikája arra irányult, hogy mindenképpen megszerezze a területeket, ezért mindig azokkal tartott fent szorosabb összeköttetést, akik a mindenkor magyar rendszer ellenfelei voltak.¹⁹

16 Gergely Ferenc és Kőhegyi Mihály: *Pécs-Baranya-Baja háromszög történelmi problémái 1918-1921 között*. Baja, 1974. 10.; Harcban...235.

17 Harcban...232.

18 Harcban...269.

19 Harcban...315. Hajdu felhívta a figyelmet Rajić alispán és a megye katonai parancsnoka, Vojin Čolak-Antić ezredes közötti ellentétre. Megítélése szerint ugyanis érzékelhető volt, hogy a parancsnok lenézi Rajićot és egyáltalán a Narodna upravát.

A Tanácsköztársaság idején Pécs valóságos gyülekezőhelye volt a Kun Béla rezsimmel szembenállóknak. Nem véletlen, hogy a júliusban Párizsban megjelent, Pandurović főispán vezette baranyai-pécsi küldöttségben a magyar arisztokrácia egyes tagjai is részt vettek, demonstrálандó, hogy elégedettek a jugoszláv megszállással, legalábbis jobbnak tartják azt Tanácsköztársaság rendszerénél. Később, a magyarországi tanácsrendszer bukását követően a belgrádi kormány egyre inkább a munkásság és az emigráció megnyerése által kívánta biztosítani ezeket a területeket a délszláv állam számára. Egyértelműen kiderül ez abból a momentumból is, ahogy „elbántak” a Horthy megbízásából Pécsen tevékenykedő, „a helyi viszonyokról tájékozódó” Riffi Sándor és Göllei Inselt István alezredekkel. A két tiszt 1919 szeptemberében még Kosta Vujičićtel, a pécsi városparancsnokkal arról egyezett meg, hogy az az ide menekült kommunisták közül a legveszedelmesebbeket kivetíti a demarkációs vonalra és átadja a magyar hatóságoknak. Egy másik társuk ugyancsak az említett katonai parancsnokkal a kommunista veszély leküzdésének feladatairól tárgyalt, és sikerült beszereznie a kommunista bányászok feltehetően igen hosszú névsorát. 1920 elején azonban a jugoszláv hatóságok már letartóztatták Riffi-t kémkedés és jogtalan toborzás vádjával.

A belgrádi kormánynak a helyi munkásmozgalommal kapcsolatos magatartását jól szemlélteti, hogy miközben a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területén megtiltotta május 1. ünnepségét, addig Pécsen és Baranyában engedélyezte, hogy a munkásság felvonulásokkal és munkaszüneti nappal ünnepeljen.²⁰ A trianoni béke aláírása, valamint a Békekonferencia június 15-i hivatalos felszólítása a belgrádi kormányhoz a szerb-horvát-szlovén csapatok kivonására a megszállt területekről, tovább növelte a jugoszláv hatóságok hajlandóságát a baloldallal való együttműködésre. 1920. július közepén az időközben kormánybiztos-főispánná kinevezett Rajić kiáltványban tudatta Pécs polgáraival, hogy a pécsi szocialista párt kívánságára, amely az egykori pécsi Nemzeti Tanács legnagyobb pártja, megengedi, hogy a Nemzeti Tanácsot népgyűlés útján újraválasszák. Ez pedig általános választás kiírásával megalakítja majd a törvényhatósági bizottságot a város ügyeinek intézésére. A 20.000 főre becsült tömeg augusztus 8-án a Majláth téren²¹ választotta meg a 34 szocialista, 15 polgári radikális és 3 párton kívüli tagból álló Nemzeti Tanácsot.²²

Augusztus 29-30-án zajlottak a titkos és listás választások, amelyen minden 20 évnél idősebb férfi jogosult volt részt venni. A választások eredményeként a 100 fős törvényhatósági bizottságban a szociáldemokraták jutottak többségbe. Ennek a bizottságnak tagja lett a már említett Glibonjski is. Mégpedig, ha hihetünk az emlékiratainak, igen jó eredménnyel, mivel a 12.876 szavazásra jogosult pécsi polgárból 9144 járult az urnák elé, akik közül „ötszáz néhány” rá adta le voksát.²³

20 Az elmerült sziget. 74.

21 Ma Kossuth tér

22 Harcban...329.

23 Azt azonban elfelejtette közölni, hogy ezeket a szavazatokat nem személy szerint ő, hanem a lista kapta, amin ő is szerepelt. A városi képviselő testületnek egyébként Milan Glibonjski mellett még két szerb megyei tisztviselő is választott tagja lett: Gavro Rašić másodjegyző és Đorđe Nikolić a kancellária vezetője. Baranjski glasnik 1920. szeptember 5-i (40.) szám.

A szeptember 21-i közgyűlés Linder Bélát választotta meg a város polgármesterévé, aki nem sokkal korábban, közvetlenül a Nemzeti Tanács megválasztását követően érkezett Pécsre szerb származású feleségével, s így megfelelő személynek tűnt a szerb vezetés szemében.²⁴ Ugyancsak megfelelt számukra a megválasztott rendőrkapitány, Polácsi János is, akinek polgármesterré történő választását a szerb főispán eredetileg szorgalmazta. A szerb befolyás és a Szerbiához (Jugoszláviához) való csatlakozás propagálására Rajić felhasználta az emigrációt is. Lapot adatott ki Pécsi Újság címmel, aminek főszerkesztője az emigráns Császár Géza, egy keresztényszocialistából kommunistává avanszált újságíró, korábban a Munkás munkatársa volt. De a szerb főispán-kormánybiztos helyi erőkre is támaszkodhatott politikájában, akik közül mindenképpen Dobrovics Pétert (Petar Dobrović) szerb festőművészt az egy évvel később kikiáltott kérészerű Baranyai Magyar-Szerb Köztársaság elnökét kell megemlíteni.²⁵ Ily módon 1920 nyarára a jugoszláv megszállás meghosszabbítását nem elvető, arra hajló képviselő- és hivatalnokgarnitúra került Pécs élére, amely a Honvéd Vezérkari Főnökség információi szerint, szinte azonnal tárgyalásokba kezdett a belgrádi kormánnyal egy magyar ellenkormány felállításáról.²⁶

Kétségtelen tény, hogy voltak tervezetek egy Pécs központtal kialakítandó ellenkormány felállítására, amiben Károlyi Mihálynak komoly szerepet szántak. Jászi Oszkár már közvetlenül a pécsi Nemzeti Tanács ismételt megválasztását követően úgy vélte: „Pécs a helyzet archimedesi pontjává lehetne, mihelyt a kis entente elhatározza magát a cselekvésre.”²⁷ A Nemzeti Tanács megválasztásának engedélyezése, illetve az, hogy három munkásvezér mellett ő, Jászi is engedélyt kapott Pécsre utazni, azt a látszatot keltette, hogy a jugoszlávok „elhatározták magukat a cselekvésre”.²⁸ Jászi véleménye szerint – akinek Pécsre utazását Linder Béla ugyancsak kérte – mind a szociáldemokraták,

24 Linder felesége a pozsonyi születésű Predragović Romana volt, akinek apja az egykori Monarchia hadseregben szolgált huszárezredesként. A szerb származású, de – s ez akkoriban is ritkaság számba ment – római katolikus vallású Romana 14 évvel volt fiatalabb Lindernél, és előző házasságából egy fiút hozott a frigyebe.

25 Fontos azonban hangsúlyozni, hogy bár a cél tekintetében, nevezetesen, hogy a terület a délszláv államhoz tartozzon, egyetértés volt Dobrović és előbb Pandurović, majd Rajić között, egyébként azonban éles ellentét volt közöttük. Dobrović ugyanis az újdéki „Jedinstvo” c. lapban Baranjac álnéven (Baranyai – H. Á.) bírálta a pécsi szerb hatóságokat tehetetlenségükért, és a magyar hatóságokkal való együttműködésért, valamint a kommunistákkal való együttműködésért. (Állítása szerint mintegy négyezren érkeztek Baranyába és valamennyien menedékre letek, függetlenül attól, hogy mit követtek el a Tanácsköztársaság idején). Pandurović a Barnjski glasnik címlapján cáfolta a vádakát rámutatva, hogy az öntudatlan sokác tömegek kezdenek szerbül érezni és szerbül dolgozni (értsd szerb érdekekért – H. Á.). Baranjai glasnik 1919. november 13.

26 Pécs-Baranya-Baja háromszög történelmi problémái. 36. A Szociáldemokrata Párt már 1920. február 25-én, a Bacsó-Somogyi gyilkosság ügyében tartott tömeggyűlésen határozatott fogadott el, hogy „amíg a munkásság meg nem győződik arról, hogy Magyarország meg nem szállt területén a konszolidáció teljes és az államberendezkedés demokratikus, addig a megszállás fenntartását kéri a szerb kormánytól”. Uo. 33. o.

27 Károlyi Mihály levelezése I. 1905-1920. Szerk.: Litván György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 667. Jászi levele Károlyi Mihályhoz 1920. augusztus 13. A francia külpolitika irányítói 1920 tavaszán és nyarán egy Magyarország központú közép-európai egység kialakításában gondolkodtak, amit Magyarország szomszédjai messzemenően ellenszenvesnek találtak. Az utódállamok szempontjából még kellemetlenebbé tette a helyzetet, hogy feltételezték: Párizs a javában tartó lengyel – szovjet háborúban Lengyelország megsegítésére élni kíván a felajánlott magyar segítséggel, ami az utódállamok pozícióinak drasztikus megrendülését, adott esetben területi nyereségeinek megnyirbálását eredményezhette volna. Ebben a helyzetben Jászi számított a kisantant erőteljes Magyarország elleni fellépésére, amit meglovagolva Pécs központtal végre lehetett volna hajtani Magyarország demokratizálását.

28 Uo.

mind pedig a kommunisták, megvalósíthatónak látták azt a tervet, hogy pécsi központból „kiindulva”, Károlyi személyes vezetése mellett demokratizálják Magyarországot. Ilyen értelemben íródott a pécsi törvényhatósági bizottság távirata 1920. szeptember 30-án Károlyi Mihályhoz. Erre azonban Károlyi a megváltozott nemzetközi szituációra való tekintettel, ami alatt ő a szovjet-lengyel háborút értette, elég semmitmondó választ adott.²⁹

A KIÜRÍTÉS

A Tanácsköztársaság bukását követő időszakban a város szociáldemokrata vezetőjének visszaemlékezése szerint, és ezt más források is alátámasztani látszanak, a szerb katonai és polgári hatóságok várakozó álláspontra helyezkedtek. Úgy tűnt, mindegy volt nekik, hogy mi történik a városban, csak rend legyen, meg szén.³⁰ És persze igyekeztek elodázní a terület kiürítést. Előbb a szerbiai szénellátás problémáira hivatkozva azt akarták elérni, hogy legalább a szénbányákat ne kelljen elhagyniuk, majd, mint láttuk, 1919 októberben területi többletkövetelésekkel is előálltak. A kiürítés ellen felhozták a megszállt területek délszláv lakosságának csatlakozási óhaját, akiknek távozásuk esetén sem személyi, sem vagyoni biztonságát nem látták garantálva. Állításaik szerint 30.000 baranyai állt készen otthona elhagyására, amennyiben a délszláv katonaság elhagyja a megszállt területeket.³¹ Már-már zsarolással felérő kijelentéseket tettek, miszerint a kiürítés következtében várhatóan elmaradó pécsi szénszállítások eredményeként fellépő szénhiány miatt először a nemzetközi vonatokat fogják leállítani.³² A magyarországi antantmissziók egyre másra küldték Baranyába képviselőiket, hogy rávegyék a jugoszlávokat a terület kiürítésére. Vajmi kevés eredménnyel.³³ Belgrád a helyi hatóságokat a Pécs és Baja Magyarországhoz való visszakerülését előkészítő felméréseket végző missziók tevékenységének akadályozására

29 Miután a lengyel – szovjet háború lengyel szempontból szerencsés fordulatot vett, elmúlt annak veszélye, hogy a magyarok jó szolgálatot tehetnek Párizsnak, amiért cserébe számíthatnak Párizs hálijára – illetve megbukott a Magyarország központú közép-európai egység kialakítását kívánó francia külpolitikai irányzat –, és az utódállamok letettek arról, hogy közösen, akár fegyveresen is fellépjenek Magyarország ellen. Ezt ismerte fel Károlyi, és ennek a felismerésnek a fényében értelmezhető Károlyi válasza a pécsi felkérésre: „Mély hálával köszönöm bajtársi megemlékezésüket és bizalmukat. Én is változatlanul hiszek forradalmi munkánk végleges diadalában. Nemes küzdelmüket forró rokonszenvem és jókívánataim kísérik. A nemzetközi reakció átmeneti győzelmé egyelőre alkalmatlanná teszi a helyzetet a döntő csatára. De csüggedni nem szabad, mert nincs messze a nap, amikor a szociális haladás eszméiért újra eredménnyel felveheti a harcot a dolgozók internacionáléja. Ebben a végső küzdelemben, amely az összetépett magyarság megmentésének egyedüli lehetősége, Magyarország földműves népe, ipari és szellemi munkássága maga mellett fog találni. Előre a népjogok győzelmé felé!” Károlyi levelezése. I. 700.

30 Harcban... 313.

31 Razgraničenje. 228.

32 A.J. 336-41-I-VII. Broj. 13891. Davidović kormányfő távirata a jugoszláv békedelegációhoz 1919. november 24.

33 Az, hogy a szövetségesek állandó jelleggel legyenek jelen Baranyában és felügyeljék a térség kiürítését, már 1920 májusában felmerült a Nagykövetek Konferenciáján. A Konferencia 1920. június 12-én határozta el, hogy utasítja a Szövetségesek Budapesti Katonai Bizottságát (amely egyébként az egész akció kezdeményezője volt), hogy tegye meg a szükséges lépéseket szövetséges tisztek kiküldésére, akik a helyszínen tájékoznak a helyzetről. Ezt követően jelenik meg Pécsen a Szövetségesek Budapesti Katonai Missziójának egy albizottsága, (Forster angol és Derain francia őrnagyok és San Martino olasz kapitány voltak a tagjai) de valójában csak a francia Raoul Derain őrnagy tartózkodott állandó jelleggel Pécsen. A Foreign Office tanácsosnak látta, hogy a kiürítést egy szövetséges misszió felügyelje, amelybe minden Szövetséges Főhatalom delegál egy tagot. PRO FO 371/6131 C 8948 Curzon távirata Hohlnak 1921. május 12.

utasította, mondván, hogy Párizs még nem adott választ újabb területi követeléseikre.³⁴ A nagyhatalmak 1921 nyarára elégték meg végleg a területek kiürítésével kapcsolatos huzavonát. Az 1921. július 2-án tartott budapesti tábornoki és főbiztosi megbeszélésen részletekbe menően előírták mindkét fél részére a kiürítéssel, illetve a bevonulással kapcsolatos feladatokat.³⁵ A terv megvalósulásának ellenőrzésére pedig létrehozták az úgynevezett „Baranya-missziót” Francis William Gosset angol ezredes vezetésével.³⁶ Ugyancsak elhatározták, felhívják a Nagykövetek Konferenciájának figyelmét annak szükségességére, hogy Belgrád kinevezzon egy katonai főparancsnokot, aki a teljes (katonai és civil) hatalmat gyakorolja a megszállt területeken.³⁷ A Nagykövetek Konferenciája július 23-án hagyta jóvá a Versaillesi Szövetséges Katonai Bizottság javaslatát a kiürítés lebonyolítására. Eszerint a magyar-jugoszláv határkijelölő bizottságból további tiszteket kell a kiürítés ellenőrzésére rendelni; a közigazgatás csak a terület katonai kiürítése után kerüljön magyar kézbe (szó volt arról is, hogy esetleg már előtte – H. Á.); illetve, hogy a kiürítést ellenőrző Szövetséges Missziót a Magyarországi Katonai Ellenőrző Bizottság egyik magasabb rangú tisztje vezesse.³⁸

A nagyhatalmak budapesti képviselői augusztus 9-én döntöttek Baranya kiürítéséről. Három szakaszban kívánták lebonyolítani augusztus 18-22. között.³⁹ Másnap, 10-én Pécsre érkezett Gosset ezredes felügyelni az esedékes kiürítést, egyben megakadályozni a területek túlzott kiürítését, érteve alatta a szerb csapatok rekvirálását.

Négy nappal a Gosset-misszó Baranyába érkezése után, a helyi délszláv vezetők, vélhetően katonai körök egyetértésével, a magyarországi rendszer Pécsre és Baranyára történő kiterjesztésétől tartó, jórészt manipulált munkásság felhasználásával kétségbeesett kísérletet tettek a területek szerb fennhatóság alatt tartására, és augusztus 14-én kikiáltották a Baranyai Magyar-Szerb Köztársaságot.⁴⁰ Gosset ezredest a „köztársaság”

34 Krizman, Bogdan: *Zapiski sa sednica Davidovićeve dve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.* In: Arhivski vjesnik XIII. 1970. 65.

35 A terv kidolgozásába, eltekintve egy-két apróbb részlettől, a magyar és a szerb-horvát-szlovén katonai hatóságokat is bevonták. PRO FO371/6132 Athelston Johnson távirata a Nagykövetek Konferenciájához Párizsba. 1921. július 2.

36 A Nagykövetek Konferenciája már 1921. június 23-i ülésén született döntésével felhatalmazta a budapesti Szövetséges Főhatalmak misszióját: bizza meg a pécsi katonai bizottságot a kiürítés felügyeletével, és dolgozza ki annak tervét. PRO FO371/6132 C13076. Hardinge párizsi angol nagykövet távirata Curzonnak 1921. június 23.

37 A Szövetséges Főhatalmak budapesti megbízottjai fontosnak tartották, hogy a civil közigazgatás, amelyet a békeszerződéssel ellentétben a szerb-horvát-szlovén belügyminiszter nevezett ki, alá legyen rendelve a katonai parancsnokságnak, amely kiadhatja a kiürítéshez szükséges utasításokat anélkül, hogy a belügyminisztériummal konzultálna. PRO FO371/6132 Athelston Johnson távirata a Nagykövetek Konferenciájához Párizsba. 1921. július 2.

38 Deklarálták a szövetségeseknek azt a kívánságát is, hogy a szövetséges misszió semmilyen szinten nem vállalhat felelősséget a terület közigazgatásában. FO371/6132 C 15083 Hardinge jelentése Curzonnak. 1921. július 23.

39 I. szakasz: Barcs, Szigetvár és Bátaszék; II. szakasz: Pécsvárad, Pécs Szentlőrinc és Sellye; III. szakasz: Mohács, Villány, Siklós, Harkány és környéke.

40 A munkásság jó részét azzal riogatták, hogy a terület Magyarországhoz kerülése után őket is utoléri a fehérterror. Bár nyilván senki sem lehetett az adott körülmények között teljesen nyugodt a jövőt illetően, azért Linderék tudhattak arról, hogy a magyar kormány, Gratz külügyminiszter 1921 tavaszán általános amnesztiát irányzott elő. Prakatur Tamás Baranya magyar kormány részéről kinevezett kormánybiztosa pedig már a Baranjski glasnik 1920. május 1-i számában garanciát vállalt arra, hogy a magyar uralom alá került délszlávoknak nem esik semmilyen bántódása. Linder Béla 1921. májusi belgrádi tárgyalásaiakor, a belgrádi angol követ is igyekezett megnyugtani a polgármesteren keresztül a pécsi munkásságot. Kifejtette Linderek, hogy azoknak a személyeknek, akik különösen közel kerültek a „vörös” mozgalomhoz nyilván bölcs dolog elllanni, a bányászok és munkások tömegei ellen, akiknek nevében Linder Béla beszélt, azonban nem valószínű, hogy fellépnének, mivel az a munkálataikat érzékenyen érintené. Európa is éber figyelemmel fogja kísérni a fejleményeket, és amennyiben az angol társaságnak lesz szava a bányák igazgatásában, biztos lehet abban, hogy képviselőik minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy megvédjék a munkásokat az igazságtalanságoktól. PRO FO371/6131 C16670 William Strang jelentése 1921. május 16.

kikiáltása után felkereste a „közbiztonsági bizottság.” A bizottság mintegy 25 szélsőséges személy volt, „akik a bányák felrobbantásával és utolsó csepp vérükig való ellenállással és hasonló szokásos szármarságokkal fenyegetőztek.”⁴¹ Bár Gosset ezredes nem tartotta komolynak a köztársaságot, de úgy vélte, hogy amennyiben magára hagyják az eseményeket, zavarokhoz vezethet a kiürítés alatt és után.⁴²

Eközben úgy tűnt, hogy a helyi hivatalos szervek nekiláttak a kiürítés de facto előkészítéséhez. Ez kimerült a vasúti jelzőberendezések leszerelésében, gépek elszállításában és raktárak kiürítésében, a városparancsnokság és a kaszárnyák berendezéseinek, valamint a katonatisztek és a tisztviselők bútorainak elszállításában.⁴³ Hivatalos nyilatkozataikban azonban – feltehetően a hazai közvélemény megnyugtatása érdekében – cáfolták, hogy szándékukban állna a területeket kiüríteni.⁴⁴ Đorđević ezredes, a szerb kormány által végül kinevezett katonai főparancsnok egyenesen fegyveres ellenállást helyezett kilátásba a bevonuló magyar csapatokkal szemben.⁴⁵ A fenyegetést komolyan véve, Gosset ezredes 18-án javasolta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a kiürítés 48 órával történő elhalasztását, amit az jóvá is hagyott.⁴⁶ Egyúttal azonban

41 Az angol felhívta figyelmüket arra, hogy a misszionák kizárólag katonai jellegű feladatai vannak. Rámutatott eljárásuk oktalanságára valamint arra a nyomorra, mai a dolgozó osztályokra vár, és a térség gazdasági összeomlására, ha elpusztítanak a bányákat és fegyveres ellenállást fejtenének ki. Hohler távirata Curzonnak Gosset jelentése alapján. 1921. augusztus 19. A dokumentumot közli: N. Szabó Erzsébet: *Angol dokumentumok a Baranya-misszió működéséről*. In: *Történelmi Szemle* 1981/4. 623.; Hasonlóan vélekedett a belgrádi angol követ is, aki szerint a szerbek sem örültek volna a bányák tönkretételének: „amennyiben a szerbek meg kívánják kapni a pécsi bányákból nekik ítélt szénmennyiséget, úgy érdekében fog állni, hogy érintetlenül adják át a bányákat”. PRO FO371/6131 C16670 William Strang jelentése 1921. május 16.

42 Uo. A Nagykövetek Konferenciája augusztus 17-én azonnali és erőteljes fellépést határozott el a terület kiürítése érdekében a jugoszláv kormánynál. Egyúttal felhatalmazta a konferencia elnökét, hogy amennyiben szükséges, a konferencia felfüggesztése alatt hasonló jellegű demarchokot intézzen a belgrádi kormányhoz. PRO FO371/6132 C 16595 Hardinge jelentése Curzonnak 1921. augusztus 17.

43 A jugoszláv minisztertanács már 1919 decemberében határozatot hozott arról, hogy Baranya kiürítendő részein az állami tulajdonban lévő gyárakat le kell szerelni és a gépeket jugoszláv területre kell szállítani. Zapisnici sa sednica Davidovićeve dve vlade. 67. 1921 augusztusában a vasúti gördülőanyag elszállítását, amire a szerbeknek határozott parancsuk volt Belgrádból, Gosset ezredes akadályozta meg, aki ragaszkodott ahhoz, hogy a kérdésben a Budapesti Antant Bizottság által döntési joggal felhatalmazott de Chevigny döntését tiszteletben tartsák. Eszerint: a magyarok Pécs és Eszék állomásokon megtarthatták az összes mozdonyt és vasúti kocsi 10 mozdony és 100 vasúti kocsit kivételével, ami a szerbeket illette. Magyarország kapta az összes állomások gördülőanyagát is. FO 371/6132 C 16921 Gosset jelentése augusztus 21-én.

44 A miniszterelnök, Nikola Pašić 17-én kommunikált tett közzé, amelyben kifejtette, hogy Baranya kérdése a nemzetközi békeszerződéstől függ, ám kormánya, figyelembe véve a lakosság érzelmeit a tervezett kiürítéssel kapcsolatban, már kérte a tervezett kiürítés elhalasztását. FO 371/6132 C 16620 William Strang távirata Belgrádból. 1921. augusztus 17.

45 A szerb kormány csak augusztus 13-án jelölte ki teljhatalmú megbízottját a terület kiürítésének lebonyolítására, Đorđe Đorđević ezredes személyében, aki azonban csak a baranyai területek és Pécs felett rendelkezhetett. Belgrád a megszállt bácskai területek és Baja feletti rendelkezéssel Kosta Antonović alezredest bízta meg. Ez ugyan volt nem teljesen a szövetségesek óhaja szerint, akik egy katonai parancsnokot kívántak az egész területre, de készek voltak beérni vele, figyelembe véve a tényt, hogy az egész kiürítési procedúra a Duna által megosztott területnek köszönhetően két műveletnek lehet tekinteni. PRO FO 371/6132 C 16349. Augusztus 13. Nagyobb gond volt, hogy a szerbek a civil hatóságokat mégsem rendelték a két katonai főparancsnok hatásköre alá, és a szerb polgári hatóságok következetesen állították, hogy semmilyen utasítással nem bírnak a kiürítéssel kapcsolatban, s azt nem fogják végrehajtani a megadott időpontig, illetve három hónap halasztást kérek. PRO FO371/6132 C16350. Athelston Johnson távirata Gosset ezredes jelentésére hivatkozva. 1921. augusztus 13.

46 PRO FO371/6132 C 16708 Thomas Hohler jelentése 1921. augusztus 18. Gosset a kiürítés mielőbbi sima lebonyolítása érdekében fontosnak tartotta, hogy Lindert és Dobrovičićot ne engedjék vissza Belgrádból, továbbá kívánatosnak tartotta Rajić főispánnak Baranyából való mielőbbi eltávolítását. Angol dokumentumok. 623.

energikus jegyzékben figyelmeztette Belgrádot kötelességére. A körülményeket mérlegelve Belgrád nem volt hajlandó vállalni a fegyveres konfrontációt, a frissen kikiáltott Baranyai Magyar-Szerb Köztársaság elnökének, Petar Dobrovićnak nem ígérhetett támogatást.⁴⁷ Ezzel megpecsételődött a „Köztársaság” sorsa. Belgrádban még aznap döntés született a területek átadásáról, amit utána nagyon gyorsan és zökkenőmentesen végrehajtottak.⁴⁸ Augusztus 20-án megtörtént a városi majd másnap a megyei közigazgatás hivatalos átadása Gosztanyi Gyula városi, illetve Prakatur Tamás megyei kormánybiztos főispánoknak.⁴⁹ 22-én délelőtt pedig a magyar csapatok Bádoki Soós Károly tábornok vezetésével megkezdték bevonulásukat Pécsre.⁵⁰ A kommunisták, az orosz emigránsok és azok, akiknek félnivalójuk volt a hatalmváltástól addigra már elhagyták a várost, míg a bányászok örömmel fogadták a hatalmváltást.⁵¹ A dohánygyár területén felállítani tervezett menekülttábort sem kellett megnyitni, de vélhetően önmagában az a tény, hogy menekülttábort hoztak létre, segített a pánik kitörésének elhárításában.⁵² A megszállt területek kiürítése azonban nem mindenütt történt olyan zökkenőmentesen, mint Pécsé. A Dunától keletre ugyanis a szerbek 4 ponton nem érték el a meghatározott vonalat, mondván, az ő térképeiken a kiürítendő vonal északabbra húzódik.⁵³ A határvonalak tisztázására, miután több ponton 2-9 kilométer eltérés mutatkozott a szerbek és a nagyhatalmak által használt térképek között, Gosset villámlátogatásra Belgrádba érkezett Ilic alezredes társaságában (noha a budapesti antant képviselők ezt nem javasolták, azonban az ő táviratuk nem ért

47 A Jugoszláv sajtó eközben a legnagyobb meglepéssel számolt be a Baranyai Szerb–Horvát Demokratikus Köztársaság kikiáltásáról az SZHSz Királyság protektorátus alatt. A lapok az eseményt a népakarat megnyilvánulásának minősítették, ami a kiürítés kérdésében álláspontjának megváltoztatására kényszeríti a Szövetségeket. Azt is közölték, hogy Szlavóniából és a Vajdaságból önkénteseket fognak besorozni a véderőszövetségekbe és egyesületekbe, amelyeket Baranyában szerveznek, abból a célból, hogy fegyveres ellenállást tanúsítsanak a bevonuló magyar katonaság ellen. Linder a belgrádi sajtónak adott nyilatkozatában pedig felvette a kérdést: vajon tudják-e a pécsi bányák angol részvényesei, hogy a bányák alá vannak aknázva és a kivonulás esetén a bányászok elpusztítják a bányákat? Belgrádi lapértésülések szerint, Linder arra kérte Pašićot: támogassa a köztársaságot, és tegye lehetővé Károlynak, hogy Splitből elindulhasson a kormány átvétele céljából. Pašić azonban azt válaszolta, hogy kormánya nem tehet semmit, ami a helyzetet bonyolítaná, és az új helyzetet a békeszerződéssel összhangban kell megoldani. Sem Linder, sem a sajtó nem volt elégedett a válasszal. A lapok szerint, beszélhetett bármit Pašić, a népakarat és az örendelkezési jog elve fog győzni. Pašić magántitkára ugyanakkor azt nyilatkozta Strangnak, hogy a tervek szerint megkezdték a kiürítés előkészítését. Angol dokumentumok 621-622. Strang jelentése Curzonnak 1921. augusztus 16.

48 Augusztus 21-i jelentésében Gosset ezredes Đorđević ezredes ténykedését a lehető legőszintébbnek és legpartatlanabbnak ítélte. Ugyanígy beszámolt arról, hogy a városban nyugalom honolt, és kisebb magyar csendőregységek, összesen mintegy 150 fő kérésére már előző este bevonult Pécsre, a bányákhoz és Pécsváradra. FO 371/6132 C 16921

49 Gosset 22-i táviratában jelentette, hogy a második szakasz kiürítése is kielégítően alakult, s a szerb csapatok példamutató magatartás mellett hagyták el Pécsét. PRO FO 371/6132 C 16921.

50 Gosztanyi Gyula, pécsi kormánybiztos főispán hirdetményben tájékoztatta a lakosságot, hogy a magyar nemzeti hadsereg első része 22-én 10 óra 30 perckor érkezik Pécsre az Árpád-tetőn keresztül Fürster angol őrnagy vezetése mellett, és déli 12 órakor veszi át a szerb katonai parancsnokságtól a város parancsnokságát. Gosztanyi egyúttal felhívta a város lakosságát, hogy a szerb csapatok elvonulásáig tartózkodjon minden hazafias tüntetéstől nemzeti zászlók vagy színek használatától. A hirdetményt, és a hatalomátvételtől szóló tudósítást a Pécsi Napló 1921. augusztus 21-i számában közzétették. *Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez II. 1918-1929.* Szerkesztette dr. Babics András és dr. Szita László. Pécs, 1970. 236., 237.

51 Gosset augusztus 26-i jelentése PRO FO 371/6132 C 17180/3655/21.

52 „A menekülttábor nem lett megnyitva, de úgy vélem meglete segített a pánik kitörésének elhárításában.” PRO FO 371/6132 C 16921 Gosset ezredes jelentése augusztus 22-én. PRO FO 371/6132 C 16921.

53 Ettől eltekintve a katonai hatóságok a lehető legkorrektebben viselkedtek. Gosset augusztus 26-i jelentése PRO FO 371/6132 C 17180/3655/21.

időben Pécsre). Ilić alezredes kieszközölte Gosset számára Pašić miniszterelnök és a külügyminiszter-helyettes Tihomir Popović fogadását, ahol Pašić ígéretet tett a kérdés mielőbbi tisztázására.⁵⁴ Ezt követően került sor a végleges kiürítésre.

A HATÁR-MEGÁLLAPÍTÁS

A baranyai és egyáltalán a magyar államhatárokat minden irányban a Trianoni békeszerződés rögzítette nagy vonalakban. Ezeknek a vonalaknak a pontosítása azonban további munkálatokat igényelt, amit a helyszín lépésről – lépésre történő bejárásával, antantképviselők és az érintett államok képviselőinek részvételével létrehozott határkijelölő (határmegállapító) bizottságok végeztek. A trianoni határ korrekcióit már az elhíresült Millerand-levél kilátásba helyezte 1920. május elején.⁵⁵ A végleges döntés meghozatalára a helyi lakosság meghallgatása és sokoldalú bizonyítékok felvonultatását követően került. A helyi lakosság meghallgatása úgy történt, hogy az illető község bírójának további öt, a község lakóiból választott küldöttel kellett megjelennie a bizottság előtt.

A bizottság a magyar–jugoszláv határszakaszt hat részre osztotta. A 83 kilométer hosszú baranyai határszakasz („D” szakasz) tárgyalására a rossz időjárás miatt csak 1922 februárjában került sor. (a bizottság két hónap fizetetlen szabadságra ment 1921 november és 1922 februárja között.) A magyar biztos, Vassel Károly ezredes azzal a kéréssel fordult a körletparancsnoksághoz, hogy az alispán és a siklósi járási főszolgabíró útján tegyen előkészületeket a februári tárgyalás előkészítésére. Fontosnak tartotta egy memorandum elkészítését a területi igények alátámasztására, illetve azt, hogy ennek tartalmát a helyi lakosság megismerje, nehogy a helyszíni szemlék alkalmával ellentmondások merüljenek fel. A helyszíni szemlékre való felkészülésnek és a küldöttek kiválasztásának ugyancsak nagy fontosságot tulajdonított. Feltétlenül ügyelni kívánt arra, hogy a határ menti községek bírói és jegyzői ne sokácok, hanem magyarok legyenek. A tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy ilyen esetben a sokác bíró nemzeti viseletben jelent meg, horvátul beszélt és így nagyon rossz benyomást keltett magyar szempontból.⁵⁶ Kezdetben az volt az elképzelés, hogy a Duna–Dráva vonalat kérik, de kiszivárgott, hogy a Baranyabáni hegyek és az azoktól délre fekvő terület követelését az antant szerint a béke alapjait érintik. Ezt figyelembe véve, a magyar memorandumban, amelyben gazdasági, közlekedési, természetföldrajzi és néprajzi érvekkel támasztották alá a kért területekre vonatkozó igényeket, kérték, hogy ha már az egyedül helyes Dráva–Duna határ nem megvalósítható, akkor legalább a Kiskőszeg–Bölmány vonalat jelöljék ki határnak.⁵⁷

⁵⁴ William Strang belgrádi angol követ jelentése Curzonnak augusztus 29-én. PRO FO 371/6132

⁵⁵ Alexandre Millerand francia miniszterelnök, mint a békekonferencia einöke kísérőlevelében, melyet a magyar békeszerződéshez mellékelte május 6-án, a megvont határvonalak kisebb-nagyobb módosítását helyezte kilátásba a helyszínen történő határkijelölés alkalmával.

⁵⁶ A dokumentumot közli Bacsa Gábor: *A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése a trianoni szerződés szerint. 1921-1924.* Püski Kiadó, Budapest, 1998. 210.

⁵⁷ A magyar „tényezők” egyébként nem tudtak alkalmazkodni az antant bizottság mentalitásához. Azt várták, mint azt Vassel neheztelően írja, hogy „az angol, francia, japán és olasz biztos magyarul érebben, magyarul szemmel lásson, magyarul értsen Vassel Károly: *A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a Magyar-Jugoszláv Határrendező Bizottság által.* Szeged, 1922. 59.

A jugoszlávok a maguk részéről 1922 elején kétoldalú megbeszéléseket javasoltak, mégpedig területcserére vonatkozókat, amelyek Baranya esetében a határ északabbra való kitolását célozták. Ádáz küzdelem indult mindkét fél részéről a minimális területi nyereségek elérésére. Memorandumokkal és brossurakkal árasztották el az antant képviselőket, de vajmi csekély eredményt tudtak felmutatni.

A határkijelölő bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy csak abban az esetben fordulnak a Népszövetséghez javaslataikkal, ha mind a nemzetiségi, mind a gazdasági kérdések indokolják a határ jelentősebb módosítását. Ezen az alapon sem a magyar, sem pedig a jugoszláv félnek nem volt esélye arra, hogy követeléseit Genfben vitassák meg. A végeredmény végül is Magyarország számára volt kedvezőbb. A végérvényesen megállapított határvonal szerint a magyar félnek 1700 katasztrális holdat, míg a jugoszláv félnek 6300 katasztrális holdat kellett kiürítenie. A területnyeres tehát 4600 hold volt.⁵⁸

---

58 Suba János: *Magyarország határának kitzzése és felmérése 1921-1925 között. A határmegállapító bizottságok működése.* MH Tájékoztatói és Médiaközpont, Budapest, 1999. 131.